

Halide Veliöğlu (2022). *Saraybosna Havası: Bir Gündelik Hayat Etnografisi*. (Sarajevo Air: An Everday Life of Ethnography) İstanbul: İletişim Yay. 261 sayfa. ISBN: 978-975-053-174-3

Saraybosna Havası adlı kitap Halide Veliöğlu'nun iki yıl Saraybosna kentinde etnografi yöntemiyle gündelik yaşamı gözleyerek kaleme aldığı bir çalışmadır. Veliöğlu'nun kendi ailesi de Saraybosna'dan Türkiye'ye göç etmiştir. Yazar, Amerika'da Texas Üniversitesi antropoloji bölümünde doktora yaparken Bosna'da kurulması planlanan Hakikat ve Uzlaşa Komisyonu'nda çalışma amacıyla Saraybosna'ya gider. Planlanan komisyon kurulmaz ancak yazar akrabalarının da olduğu kenette savaş sonrası gündelik hayatı gözlemlemeye devam eder ve işte bu saha notlarından önce doktora tezi ardından da İletişim Yayınevi'nin titiz çalışması sonucunda okumaya ve tanıtmaya değer Saraybosna Havası: Bir Gündelik Hayat Etnografisi adlı eser ortaya çıkar.

Yugoslavya'nın dağılma sürecinde etkili olan mikro milliyetçilik ve çatışmalar tüm savaşlarda olduğu gibi kadınlara toplu tecavüzler ve çocuklar dahil sivil katliamlara; o topraklarda doğup büyümüş binlerce insanı başka ülkelere göçe mahkum eder. Yugoslavya parçalanarak etnik kökene bağlı yedi ayrı ülkeye dönüşür. Bugün söz konusu yedi ülke arasında bir barış ortamı sağlanmış olsa da bu uzlaşa ortamının da hayli kırılgan olduğu ve savaşın yaralarının iyileşmesinin de mümkün olmadığı aşikardır. Veliöğlu çalışmasında Bosna kuşatması ve saldırılarından yaklaşık 15 yıl sonra gündelik hayat içerisinde unutul(a)mayan savaşın gündelik yaşam örüntüleri ve belleklerdeki izlerini gözlemliyor ve yazarın anlatısı daha çok iki kızı ile birlikte yaşayan bir kadının etrafında örülüyor.

Kitap savaş sonrası oluşturulan etnik-dini Boşnak (Bosnalı müslüman) kimliğinin müşkül ve sınırlı bir kimlik oluşuna vurgu yapıyor. Boşnakların birbiriyle uyuşmaz görünen farklı kimlik pratiklerini nasıl bir arada yaşadıklarını; bir yandan (Boşnakların) aralarında gezinecekleri farklı cemaatlerin varlığına özlem ve ihtiyaç duymaları diğer yandan olası bir yeni savaşta desteksiz kalma endişesiyle aslında çok da özdeşleşmedikleri yeni göçmen mücahitlerle kurdukları ilişkiyi serimliyor. Yazarın kendi deyişiiyle bu kitap bir "Milli ve dini kimliğe dair anlamı ve akışı kesen ya da istikrarsızlaştıran anlar ve durumlar kataloğu"dur. Bu "katalog" bir kadın olarak yazarın, Saraybosna'da önce 9 daha sonra ise 4 hanede (biri teyzesi ve 2 kızı) gündelik yaşamı anlatıyor. Doğrudan bir kadın veya toplumsal cinsiyet vurgusu olmasa da savaş sonrası hanelerde ve gündelik yaşamda kadın deneyimleri öne çıkıyor.

Yazarın kitabı tanımlamasından da anlaşılacağı gibi saha notlarının analizleri gündelik yaşam sosyolojisinden hareketle hayli yaratıcı ve başarılı şekilde analiz edilmiştir. Kitapla ilgili söylenmesi gereken ilk şey dil ve anlatımdaki başarıdır; Veliöğlu'nun akademik anlatımdan ziyade edebi bir üslup ve "ben" öznesi dolayımında anlatımı okumayı hem kolaylaştırdığı gibi kitabın okuması da çok daha keyifli oluyor. Çalışmada kullanılan etnografi yöntemi nedeniyle yoğun betimlemeler mevcut. Kitap, teori ile saha notlarının yetkin şekilde örüldüğü başarılı etnografik çalışmalardan bir tanesi.

Örnek vermek gerekirse:

...Sen misin, diyorum, karpuz lambayı beğenmeyip yerine -olmadık şey-banyoya avize asacağım diye tutturan! Şimdi yerinden ettiğim karpuzdan kalan gölgeler, dokular ve tam olarak kamufle edilemeyen haliyle elektrik çıkışları yerli yersiz hep orada. Oysa avizeyi takan elektrikçi en az üç kere sormuştu, 'Abla, emin misin, salonun falan olmasın bu?' (s.25) Bosna'da takım elbiseye komplet denir. Ve onda bu kompletlerden bolca bulunur. Gerekliğinde en şık olmayı da pekâlâ bilir. Uzun ve geniş omuzlu gövdesinin üst kısmından eril bir enerji yayılır. Ceketinin minik cebine mutlaka bir ipek mendil ilişirir. ... Bedenin alt kısmına gelince, nilüferleri incitmekten ürkerek su üstünde dans eden balerin gibidir hareketleri. (s.59)

Neredeyse her bölümde, bir sonraki bölümde açıklanacak bir detaydan bahsediliyor, en başta bahsedilen ve tamir edilmemiş bir lavabo sembolü üzerinden aktarılan kırık döküklük hali, kitabın sonunda Boşnakların kimlik meselesinde içinde buldukları durumla ilişkilendiriliyor. Metinde kendini sık sık tekrar eden temalar var, bu temalardan en öne çıkarlar: 'Kosovalı Kız', 'Sırp Destanı' ve 'Tamir'. Yazar, metnin merkezine birkaç temayı yerleştirip anlatısını bu meselelere etrafında genişleterek oluşturmuş, farkı bölümlerde bu temalar yeniden ele alıyor.

Saraybosna'da pek çok şey, kuşatma zamanındaki haliyle anılıyor. Ya haraplıklarıyla ya da bir eksik olarak. Kuşatmadan sağ çıkan her bir insan havan topunun ya da keskin nişancıların bir vuruşuyla yok olma olasılığını varlıklarının bir parçası haline getirmiş durumda. Yine de sağ kalanlar kendilerini 'kahraman' olarak görmüyorlar. Boşnaklar arasında genel kabul gören tek bir kahramanlık anlatısı yok. Savaşa dair en özlü söz, 'Bu benim savaşım değil!' Savaşla gelen kayıp, seküler Boşnaklar arasında aşkın bir sebeple ilintilendirilmemiş (henüz). Bosna için mi savaştlılar? Yoksa Saraybosna ya da memleketin Müslümanları için mi? Hepsi, bazıları ve hiçbiri. Çoğu aslında sadece avlusunu ve evini koruduğunu söylüyor.

Yazarın gözlem yaptığı evde anne ve kızları için en önemli eğlence film seyretmek. Ancak buradaki önemli bir ayrıntı ise filmlerin daha iyi halleri artık CD olarak satıldığı halde televizyondan kuşatma sırasında çektikleri videoları izlemeleri. İzlerken kimi sahneleri canlandırıyorlar, bazı replikleri ezberden okuyorlar. Araya sıklıkla sadece başı kaydedilmiş haberler giriyor, haberlerde uluslararası politik aktörler veya bir açılış töreni gibi sıra dışı içerikler var. Çünkü «sadece siyaset büyüklerinin ziyaret günlerinde havan topları susuyor, keskin nişancılar dinleniyor ve şehre elektrik veriliyor». Kuşatma görüntüleri bir düşme mesafesinde sabitlenmiş, akışa müdahale etmek mümkün. Kuşatma bittikten sonra hiç film kaydetmemişler. Bu kasetlerle kurulan bağ ise terk edilemedikleri travmalarıdır adeta.

Kitapta savaş sonrası evlerin yıkık-dökük halleri ve bir türlü tamir ettiril(e)memesi. Yazara göre bu durum, bir taraftan ülkede tamirat yapma becerisi olan insanların başka ülkelerde de hayatlarını kazanma umuduyla ülkeden ayrılmış olmaları gerçeğini göstermekte; diğer taraftan ise Bosnalı olarak savaşta yaralanan/zedelenen varoluşlarının dışavurumunun bir kanıtı adeta. Havan topu saldırısında kırılan lavaboyu onarmamışlar, yıllardır ellerini küvette yıkıyorlar:

Belki de yenisi takılırsa gelen giden ve gösterecek fazla kimselerinin olmadığı çarpacaktı su yerine yüzlerine. Evin olmamışlığı, zedelenen ilişkilerin eve kabulünde gönülsüz taraf olma payı da bırakıyordu; kimsesizliklerini yerleştirmişlerdi lavabonun yerine (s.37)

Savaşta havan topuyla salonla yatak odası arasındaki duvar yıkılmış, onu da tamir etmemişler, o şekilde kullanıyorlar (yaptırarak maddi güçleri var)- «Lavabodan ve duvardan boşalan yerler, hiçbir şeyin normal olmadığı ve olmak zorunda olmadığı zamanları hatırlatıyordu. (s.38) İnsanların birbirlerinin eksik, tamir edilecekleri listelerini ilgiyle dinlemesinde, herkesin ve her şeyin yerini ve önemini zamanla yeniden bulacağına dair bir umut ve şefkat pırıltısı vardı. (s.43) Kitabın kadın deneyimlerine değin en etkili bölümlerinden biri de Sekte başlığını taşıyan bölümdür. Tüm kadınlar biliriz ki; perde seçimi çok önemlidir. Perde önemlidir zira eve kattığı estetik kadar içerisi ile dışarısını da ayıran bir örtüdür. Mahremiyeti sağladığı kadar dışarıya da açılır. Özel ile kamusal olan arasında “perde” çeker ama bu perde içeridekine dair fikir de verir... Sınıfsal ayrımlardan estetik beğeni düzeyine değim pek çok şeyin göstergesidir. Saraybosna Havası’nda yeni bir şey daha öğreniyoruz ki gözlem yapılan hanede (yazarın teyzesi de olan O) aynı avluda yaşadıkları için kayıvalide zaten perdeleri örtmesine hiç izin vermemiştir. Yine aynı başlıkta yazar, O’nun fena halde özlediği ve hiç eksikliğini duymadığı şeyleri konu edinir. O savaştan önce İstanbul’da görüpte almadığı perdeler için çok pişmandır. Ne kayıvalide evin içini görememe endişesiyle zaten perdeleri örtmesine izin vermemiştir. Kuşatma sırasında ise perdeye gerek kalmamıştır çünkü pencerelere kum torbaları yığılmıştır.

Yazarın saha çalışması film buluşmalarını dolduran kahve, atıştırmalık ve sigara dumanı içinde geçer. Sigaranın yerelliği-bölgeselliğinden ve alınan pazardan bahsedip ‘Pazar katliamı’na vurgu yapıyor çünkü ucuz sigara pazar yerinden alınmakta ve pazar yeri de 5 Şubat 1994 tarihinde pazar yerine yapılan saldırı ile belleklerde taze durmaktadır. Pazar katliamında 68 kişi ölmüş, 144 kişi de yaralanmıştır. O günlerde yapılan röportajlara ve ‘neredeyse her Saraybosnalı’nın dünya medyasında sesini duyuracak bir beş dakikasının olduğu’ belirtiliyor.

Komünist olma, Tito şerefine ‘pionir’ olarak resmi geçitlere katılma hatıraları hüznün, ironi ve geçmişe özlem olarak karşımıza çıkıyor. “Vallahi Ben Komünist” başlığı aile folkloruna geçmiş, bir akraba anısı. Yugoslavya zamanı devlet topraklarına el koyunca çiftçi olan Ado, Ramazan ayında tarlada çalışırken sigara içerken yakalanır ve ‘oruç tutman gerekmez mi senin?’ sorusuna “Vallahi ben Komünist” diye cevap verir. Yazara göre, “Yugoslav ve partizan hissiyatlar, gündelik muhabbetlerine sinmiş durumda. Bu hissiyata sıklıkla Yugonostalji diyorlar.”

Kitapta gündelik hayat etnografisi dolayımında Boşnak kimliğinin unsurlarının irdelendiğini belirtmiştik. İslam’ın Avrupalı bir versiyonunu yaşarken savaş sırasında desteğe gelen yabancı bir İslami unsur olan, Yakınoğu ve Ortadoğu’dan gelen Vehabbilerden ötürü hem huzursuzlar hem de olası bir savaşta desteksiz kalmamak için onları benimsemiş gibi görünmektedirler. Vehabbiler, 2010’daki Ayvaz Dede Şenlikleri’ni pagan olduğu iddiasıyla protesto eden ‘çılın ve tehlikeli köktendinciler’, aynı zamanda postacı, taksici şöfürü veya

bir akrabanın kocası. Savaş sonrası çok popüler olan ilahilerden, Velioğlu, O'nun ve kızlarının da ilahi söylediklerinden bahsediyor ama ilahilere hem temkinli yaklaştıklarını (Vehabbilerden ötürü) hem de «farklı bir vokal terbiyeyle donanmış Bosnalı gırtlaklarından başka bir şey yok, Ortadoğu müziğinin yarım tonları onlara yabancı.» değerlendirmesini yapmaktadır.

Halide Velioğlu, Saraybosna'ya vardığından beri herkese son savaşa ait bir Boşnak kahramanlık hikayesi olup olmadığını sormuş ama verilen yanıtlar yemek kitapları, kayıncılık zulümüyle veya Osmanlı paşalığına yükselen fakir gençle ilgili eserler. «Yanıtların bana gösterdiği şey, son savaşa dair Boşnaklara ait bir kahramanlık hikayesinden ziyade, sadece ve öncelikle Boşnak olan bir kültürel form bulmanın güçlüğüydü» yorumunu yapmaktadır.

Boşnaklar açısından kahramanlık anısı Kosova Savaşı (1989) başlıklı Sırp epik dramıdır. Bu destan, Ortaçağ'daki Sırp krallığının Osmanlı saldırısını karşılamak için yaptığı hazırlıkları ve savaşın kendisini konu edinmektedir. Ele alınan temalar kahramanlık, şehitlik, İslam dinine geçmek, ihanet ve Sırp'ların dünyevi iktidar yerine cennette bir krallığı seçmiş olmalarıdır. Bu savaşla Kosova mitsel bir nitelik kazanmış, Sırp'ların Kudüs'ü haline gelmiş ve milletin doğduğu beşik olarak nitelendirilmiştir. Bu destan "Kosovalı Kız" ile ikonlaşır.

Kosovalı kız (1919) Ressam Uroš Predić tarafından tuvale aktarılan bir temsildir ve kitabın çok sayıda bölümünde değinilen bir temadır, Saraybosna'da olduğu gibi Türkiye'de de bazı Boşnak ailelerde muhtelif objelerin üzerinde vardır. Destana göre, Kosovalı kız her iki tarafın da çok kayıp verdiği bu savaş meydanında yavuklusunu ve erkek kardeşlerini arar. Ölü erkek bedenleri arasında karşılaştığı, can vermek üzere olan genç Sırp savaşçısının sevgilisinin ve kardeşlerinin akıbetini sorar (ölmüşlerdir) ve ona su (bazı kaynaklara göre de şarap) verir. Ölmekte olan Sırp savaşçının altında yatan ölü bedense, bir Türk'e aittir. Yazarın temsile değin analizi ilginçtir:

Şiddetin kurduğu mahrem zeminde, savaşan taraflar kadar ölümlerle diriler de birbirine karışmıştır. Kız, Sırp genç ve üzerinde yattığı Türk savaşçının bedenleri aynı kompozisyonun bileşenleridir. Ne zafer ne de yenilgiye dair bir işaret barındırmayan bu betimleme, sanki galibiyetle mağlubiyet arasında bir yerde yurt tutmuş olmayı anlatır ve tüm bunların ortasında, adeta ölümle yaşam arasındaki yerin mutlak hâkimesi, kuşkusuz Kosovalı Kız'ın ta kendisidir. (s.50)

Yazar, Sırp destanlarından yapılan alıntıların atasözü (darbimesel) haline geldiğini, ama orijinal metindeki zamirlerin ben [(Müslüman idareci) ile siz (gayrimüslim köylüler)] değiştirildiğini gözlemliyor: «Ey Hıristiyan, akşamı bekle, kuzu çevirme yiyeceğim ekme yerine» → «Ey Hıristiyan, akşamı bekle, kuzu çevirme yiyeceksiniz ekme yerine»

Komünist Yugoslavya’da ders kitaplarındaki epik edebiyatta Müslümanların temsili sorununa değiniyor, bu metinler ancak 1998’de yasaklanıyor. Gündelik yaşamda Sırp ve eski Yugoslav metinlerinden alıntılar yapmak aynı anda Bosnalı, Yugoslav ve Müslüman olmanın çoklu aidiyetlerini uzlaştırıyor, sergiliyor ve besliyor.

Bu alıntılar/darbimeseller özellikle de savaşta layığı bulan, en çok hasarı alan, minnetsiz veya fazla kibirli olan, yardım edilmesi gereken yakın çevre ve akrabalarla ilgili, dekadan ve muhtaç olanların hikayelerinde kapanış yorumu olarak, parçalanmış ilişkilerin özeti olarak tezahür ediyor: Düşmüş, müreffeh hayatını yitirmiş akraba ve tanıdıkların hikayeleri, eski mükellef sofralar, pahalı döşemeler, lüks evlerden bahsederken darbimesel: «akşamı bekle, kuzu çevirme yiyeceksin ekme yerine» metafor olarak dile dolanveriyor.

Osmanlı geçmişi yok saymak 19. yy Balkan ayaklanmalarının ortak teması ama savaş sonrası kimliklerini yeniden şekillendirirken önemli bir tema olarak gözlemlenmektedir. Velioglu, Boşnakların büyük egemen yapılar içinde egemen olmayan bir cemaat olarak hayatta kalma bilgilerinin onların kozmopolit, sürgün ve asimilasyonist eğilimlerini beslediğini ve şimdilerde revaçta olan milliyetçi ve İslami duygulanımların üzerinde yükseldiği kaygan zemini oluşturduğunu belirtiyor. Savaş sonrası Müslümanlaşma, Bosna İslamı’nı tanımlama, Arap etkisinden korunma önemli temalar. Bu kaygan zemin özellikle Baş Müftü Cerić’in homo duplex (ikiyüzlü şahsiyet) olmasıyla ilgili görülüyor. Ancak yazar tarafından şu soru önemlidir: İlimli Müslümanlık-İslamcılık, Vehabbilere vatandaşlık verilmesi vb gibi temel konularda çift taraflı olmakla eleştirilen müftünün (Cerić) iki yüzlülüğü acaba sadece siyasi içerikle mi sınırlı yoksa gündelik duyguların kendine özgü hayatı ve siyasetiyle mi yüklü?

Yazar, Boşnak kimliğinin akışkanlığına dikkat çeker: Saraybosna Müftüsü Cerić dünyanın tüm Müslümanlarını birleştirmede önyak olacak bir 'Avrupa İslam kültürü' oluşturulmasının aciliyetine dikkat çekerken (2006) Müslümanları İslamın etnik ya da milli ifadelerinden sakınmaları yönünde uyarılmaktadır ve Osmanlı mirasına gönderme yapmaz. Suudi Arabistan yardımlarını (camiler) kabul etmeyi meşrulaştırırken şöyle der:

«...Bizans mimarisinin bir hayli etkisinde kalmış olan Osmanlı kültürü... Osmanlıların torunları şimdi bu camileri korumakla ilgilenmiyorlar diyelim» Cerić, 2007: «Umarım yarın öbür gün benim oğlum, Srebrenica katillerinden korunmak için mücahitlerin gelişini beklemez. Zira bizim sultanımız artık İstanbul'da değil, Brüksel'de yaşıyor ve bir daha Avrupa'da yeni bir katliam ve etnik temizlik olmaması için elinden geleni yapacaktır»

Osmanlı mirasının yadsınması eğilimini besleyen, «Hıristiyanlıkla İslam arasında uyumsuzluk» olduğuna dair derin bir inanç vardır. Cerić, 2008'de Türkiye ziyaretinde «Türkiye, Boşnakların annesidir. Bu her zaman böyle olmuştur ve böyle de olacaktır» dediğinde Bosna'daki gayrimüslimler ve başka ülkelerdeki Müslümanlar tarafından yoğun şekilde eleştirilir. Saraybosna'dan dünya kamuoyunda kalan en hazin anlatı Srebrenica katliamıdır. Güvenli bölge olarak Srebrenica'ya sığınan insanlar 11 Temmuz 2007'de etrafları kuşatılarak erkekler zorla uzaklaştırılarak Sırp birlikleri tarafından 8000 kişi kurşunlanmıştır ki bunlar arasında 18 yaş altı çocuklar da vardır. Bu katliam 2007'de soykırım olarak kabul ediliyor, Bosna'daki Savaşın sembolü haline gelmiştir.

Yazar kitabın sonunda tekrar tamir meselesine döner. Ona göre, bu kadar küçük bir şehre göre çok fazla ayakkabı tamircisi vardır, herkesin sadık olduğu bir tamirci var, ayakkabılar/botlar hem kişisel izler taşıdığı hem de kuşatma zamanı ısıtma görevi de gördüğü için özellikle önemlidir. Daha önce de belirtildiği gibi iyi tamircilerin neredeyse hepsi göç etmiş, geride kalanlar da Müslüman değilse iş için çağırılmamaktadır - pazarlık payı da vardır, bir Müslümanla evliyse «bizden biri» sayılır, yani Müslüman kökenli değilse de Bosnalı. Tamir için aile-akrabalık ağını kullanmak gerekiyor. «Tamirci listesine sahip olmak ilgilenilmesi gereken bir sürü sorun olduğu ve işin kötüsü, bunların tamiri için kişinin eş-dost-akraba-komşu yardımı alamadığı anlamına geliyordu... Gazeteden tamirci bulmak, bozulmuş ilişkilerin ve kesintiye uğramış dayanışma kanallarının göstergesi olarak yorumlanır ».

Yazarn adlandırmasıyla söylersek; O, Lavaboyu neden tamir ettirmemişti? Bunun yanıtı tekil bir edim değildir: Kuşatma kalktığı gün iskambil falı oynayan biri, o zamandan beri iskambil falı tutkunu olmuş, biri kuşatma günlerinde kendilerini aç kalmaktan kurtardığı için balkonunda tüketebileceklerinden çok fazla biber yetiştirmektedir. «İnsanlar bazı özel alışkanlıklara, nesnelere, hatta sıkıntılara karşı beklenmedik bir bağlılık geliştirmişler.» Kuşatma kalktıktan yıllar sonra yeni bir lavabo almışlar, paraları olmadığından değil, «ama kırık şeylere olduğu haliyle alışmışlar bir kere».

Veliöğlu'nun deyişle bu kitabın etnografik olarak betimlediği tüm durumlar, yapısal analizlerin başvurduğu ikili karşıtlıklarla (Ev bakım işlerinin temizlik/tamir hali; Müslüman Boşnakların Türkiye'den gelen şeylerle potansiyel mültecilik/kozmopolitlik üzerinden bağlantı kurmaları; Müslüman cenazesinde hem ilahi hem de kaside hem de oratoryo icra edilmesi) yüküldür.

Yazarın yapmaya çalıştığı, “etnografinin olanaklarıyla, özellikle de «yavaş betimlemelerle» eksiklik etrafında biçimlenen bir düşünceyi ve dilin, zihnin ikili karşıtlıklarla örgütlendiği söylenen yapısını katmanlandırmak, ötelemek” ve bu minvalde “bu ikilikler arasındaki geçiş sahnelerini, ara yerlerin betimini etnografik nazarı ve yazının odağına” yerleştiriyor.

Prof. Dr. İncilay Cangöz

Anadolu Üniversitesi
İletişim Fakültesi
Gazetecilik Bölümü
Eskişehir, Türkiye
E-posta: icangoz@anadolu.edu.tr.
ORCID No: 0000-0002-2670-444X.

Doç. Dr. Temmuz Gönç-Şavran

Anadolu Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü
Eskişehir, Türkiye
E-posta: tgonc8@anadolu.edu.tr
ORCID No: 0000-0003-0561-4661

